

MegLEPEtés

Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán. Szerk.: Czifra Mariann, Budapest, Gondolat, 2009. 254.

KAZINCZY FERENC 2009. október 27-én ünnepelte volna 250. születésnapját. Nehéz lenne felsorolni, hogy a jeles évfordulóra hány kötet, tanulmány, folyóiratcikk jelent meg, s országszerte hány konferenciával, megemlékezéssel köszöntötték az ünnepeltet a nyelvész, irodalomtörténész, történész szakma képviselői, és mindazok, akik szükségét érezték a megszólalásnak. A Kazinczy-emlékévé egyik záróakkordjaként 2009. december 7-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban mutatták be a Gondolat Kiadó gondozásában, *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán* címmel megjelent, Czifra Mariann szerkesztette tanulmánykötetet, amely fiatal, irodalomtörténettel foglalkozó kutatók írásait közölte. A gyűjtemény budapesti, debreceni, kolozsvári és szegedi műhelyekhez kötődő szerzők közös munkájának gyümölcse. A kiadott szövegek kimondva-kimondatlanul őrzik az együttgondolkodás, a folyamatos szakmai kapcsolat és eszmecsere nyomát. Ezt részint lábjegyzetekben olvasható köszönetnyilvánítások jelzik, részint a dolgozatok gondolati íve utal arra, hogy az írók ismerik és figyelemmel kísérik egymás eredményeit, kutatásait.

Nyomozások Kazinczy birtokán

Túlzás nélkül állítható, hogy Kazinczy birtoka, a ránk maradt kéziratanyagát monumentális méretű. Kiadása – noha hosszú évtizedek óta foglalkoztatja az irodalomtörténészeket – máig sem mondható teljesnek.¹ Éppen azért, mert az életművet még nem teljesen dolgozták fel és adták ki, és a megjelent szövegek a legtöbb esetben nem kritikai igényűek, jogosan merül fel a kérdés: mennyiben lehet hiteles – ha ez egyáltalán lehetséges – egy ilyen ismereteken nyugvó Kazinczy-kép? A kötet szerzői – írásaik tanúsága szerint – magabiztosan eligazodnak e hatalmas örökségben, s tisztában vannak a Kazinczy-recepció gyenge pontjaival. Publikációs jegyzékeik arról árulkodnak, hogy nem az évfordulóra készülvén választottak témát, a jubileum csupán apropó régóta folyó, a fennmaradt forrásokat feltáró és elemző munkájuk eredményeinek bemutatásához. Tájékozottságuk széleskörű: nemcsak a Kazinczy-szöveghagyatékban, hanem az értelmezéshez segítséget nyújtó, ám gyakran szétszórt levéltári anyagban is kiismerik magukat. A kutatómunka alaposságát jelzi hogy számos, némelykor a mai országhatárokon kívül eső intézményekben

¹ Bár igen öröndetes hír, hogy épp az évfordulóra jelent meg három új kötet: KAZINCZY, 2009a; KAZINCZY, 2009b; KAZINCZY, 2009c.

fellelhető nyomokat is felhasználták. Az egyes kutatási területek vonatkozásában értékes adatokat őriz többek között a Magyar Országos Levéltár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, a Román Akadémia Könyvtárának Kolozsvári Fiókszervezete, valamint az *Österreichisches Staatsarchiv*.

A tanulmányok az alapokhoz, a forrásokhoz visszatérve járnak körbe olyan kérdéseket, mint például azt, hogy mit jelenthetett Kazinczy számára a viselet és a módi; hogyan is viszonyulhat az olvasó a *Fogságom naplójában* leírtak hitelességéhez. Vagy az, hogy vajon valóban olyan határozott és tudatosan végigvitt szerzői elgondolás áll-e a *Tövisek és virágok* megszületése mögött, mint amilyet az irodalomtudomány eddig sejtett. Továbbá: milyen szemléletbeli különbségek vezettek a Dessewffy József és Kazinczy Ferenc több évtizedes érzékeny barátságát időnként mozgalmassá tevő vitákhoz; az *Erdély Levelekből* 1818-ban miért éppen a szászokról szóló rész jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben*; milyen szempontokat kiemelve nyilatkozik Kazinczy az 1822–23-as megyei ellenállás eseményeiről és ezek alakításáról; s végül hogyan érhető tetten az emlékiró és az emlékeiből válogató szépíró, Kazinczy az autobiográfiákban. A kötet írásai tehát vagy olyan szövegekhez nyúlnak, amelyek eddig is a figyelem középpontjában álltak, vagy új, eddig kevésbé ismert és felhasznált kútfőkre fókuszálnak. A vizsgálatokra nagyfokú problémaérzékenység és átgondolt, logikus okfejtés jellemző. A szerzők attól sem riadnak vissza, hogy a feltett kérdésekre más tudományterületekre kalandozva keressenek választ. Kezdeményezésük nem előzmény nélküli: a *Sic Itur ad Astra* 59., irodalomtörténet és társadalomtörténet kapcsolatát vizsgáló számának alap gondolatával mutat rokonságot. A dolgozatok nagy erénye, hogy szerzőik figyelmet szentelnek annak a szűkebb és tágabb kontextusnak, amelyekben vizsgálatuk tárgya elhelyezkedik. Egy részük témája miatt kiemelten kezeli a középpontba állított Kazinczy-szövegek történeti- és politikatörténeti hátterét. Szilágyi Márton a *Fogságom naplója* elemzése során Kazinczy rabtársainak eseteit hozza párhuzamul, s a napló kontrollforrása-ként azt a jegyzőkönyvet használja fel, amelyet az Andreas Riedel érdekében Georg Ruzsitska által a császárnak átadott, kegyelemkérő beadványa vizsgálata során keletkezett. Emellett hangsúlyozza, hogy a börtönviszonyok leírásában egymást hitelesítő források a korabeli Habsburg Monarchia egészére nézve kurióznak tekinthetők. Szabó Ágnes az *Erdélyi Levelek* erdélyi szászokra vonatkozó megjegyzéseit értelmezve tér ki a „harmadik nemzet” 18–19. századi jogaira, helyzetére, megítélésére. Völgyesi Orsolya írásában a *bene possessionati* köznemesi réteghez tartozó Kazinczyra, a vármegyék ügyeiben részt vevő, azokat aktívan követő és levelezőtársainak tolmácsoló literátorra fókuszál, akinek feljegyzései őrzik az egykorú politikai diskurzus sajátos toposzait, fordulatait is. Ugyanő Keszeg Anna dolgozatának hőse is: immár viselet és módi, rendi hagyományok, egyéni ízlés és anyagi lehetőségek vonatkozásában. A tanulmánykötet fenti fejezetei a soknemzetiségű Habsburg Birodalomhoz tartozó rendi Magyarországon élő és alkotó, vármegyei feladatokat ellátó közéleti személyiség, s egyben a megjelenésében és írásos megnyilvánulásában is igényes Kazinczyról szólnak. Arról a Kazinczyról, akinek papirosokon hátrahagyott birtoka a maga nemében vélhetően jóval kiterjedtebb, mint földben és jószágban mérhető vagyona. Az örökség ilyen értelemben vett gaz-

dagsága teszi lehetővé, hogy az iratait élete végéig hivatalnok módjára, már-már rigorózus precizitással folyamatosan rendezgető, jó néhány másolatban elkészítő, javítgató, újra és újra átértelmező szerző írásain belül sajátos szövegegyeségeket különíthessünk el.² Ilyen összefüggéseket vizsgál Czifra Mariann, Orbán László és Vaderna Gábor. Eredményeik olyan, eddig ritkán górcső alá vett jelenségekre mutatnak rá, mint Kazinczy önimázsfarmáló gyakorlata, levelezési szokásai, szövegalakotási eljárásai, kritikáról vallott elvei és vitás helyzetekben gyakorolt magatartása. Ráadásul értékes adalékokkal bővítik az információáramlás útjairól és módjairól meglévő ismereteinket.

A kötet elolvasása után az olvasó egy sokarcú Kazinczy Ferencsel ismerkedik meg. Egy személyben divatos, hagyományokhoz hű, kritikus, vitatkozó, éles nyelvű és érzékeny barát, és a börtönt megjárt, levelező, politizáló reklámszakember. Nem utolsósorban pedig szépíró. A Kazinczy-olvasók *lararium*ában ezeknek a portréknak egymás mellett a helye, de nem kell kitölteniük a rendelkezésre álló teret, helyet kell hagyniuk más nézőpontból készült, más látásmódot tükröző portréknak is.

Leleplezett (?) mellszobor (?)

Vonzza, s alaposabb vizsgálatra csábítja a tekintetet a kötet hangulatára és egyben célkitűzésére is utaló borító, amelyen egy kertben álló mellszobor, Ferenczy István 1827-es, Kazinczyt ábrázoló alkotása látható, homlokán egy lepkével. Lepkével, ha úgy tetszik „Lepével”, de semmiképpen sem pillangóval. E nem szokványos, ám annál inkább provokatív egyveleg több mindent kifejez.

Az elnevezések e differenciált használata Kazinczyra utal. 1806 nyarán, kora őszén írt leveleinek egy csoportja Csokonai készülő sírkövééről szól. Kultsár Istvánna l ez év július 30-án ismerteti erre vonatkozó előzetes elképzeléseit. Egyszerű, márvány síremléket képzel el a következő felirattal és díszítéssel: „*Csokonai Vitéz Mihálynak hamvai született 1773. novemb. 17-d. megholt 1805. január 28-d. Arkadiában éltem én is! A' monumentum' felső részében pedig a' Lepe – (rút és közönségesebb neve: Pillangó) – fog lepdetni. A' márványt Zsibó adja hozzá, 's Csereinek ajándéka lészen.*”³ Az idézett sorok nemcsak egy később sok vihart kavaráó mondat előfordulása miatt érdekesek, hanem azért is, mert őrzik a – még a 19. században is élő – antik-keresztény szimbolikában gyökerező sírdíszítési gyakorlat nyomát, továbbá vallanak a korban is népszerű tudástárak használatáról is. A jelképtárak a lepkéhez a szabad, halhatatlan lélek, valamint a feltámadás képzetét társítják.⁴ A „*Lepe*” elnevezés alkalmazása Kazinczy említett levelében ízlés kérdésének tűnik. A jelentésbeli különbségre Földi János *Természeti História*⁵ című művére hivatkozva a kifejezés használatával egyet nem értő Kis Imre⁶ mutat rá. Levelezőpartnere azonban a „*mívelt ízlésnek*” áldozva kitart szándéka mellett: „*a' Pillangó jó, mert Földi Jó*

² Erről lásd CZIFRA, 2008. 13–35.

³ KAZINCZY, 1893. 246.

⁴ SEIBERT, 1986. 267.; HOPPÁL, 1997. 139–140.; PÁL, 1997. 381–382.

⁵ FÖLDI, 1801. 321–329. A bogarak rendjén belül helyet foglaló pikkelyesszárnyúakat három nemre osztja táplálkozási szokásaik és hasznuk szerint: pillangó (*papilio*); lepke (*sphinx*); pille (*phalaena*).

⁶ KAZINCZY, 1893. 289.

a' Lepke is – Belé ugratok a' szóba. Földinek igaza lehet a' Nat. Historiában, de a' Nat. Historiának nem minden nevezete illik versbe, lapidáris stylusba etc. Jó ember volt, tanúlt ember volt, de ízlése míveletlen volt. – Minden dimimitivum szenvedhetetlen, ha van primitivuma. Lepe tehát, és nem Lepke. – Fecske jó, mert nincs Fecse."⁷A cím innen nézve – Kazinczy szóhasználatával játszva – tehát akár *LeLEPEzett mellszobor* is lehetne. A könyv szerkesztője előszavában kitér arra, hogy az eddig megjelent Kazinczy-szövegek, valamint irodalomtörténeti, „sokszor kultikus írások” hatására egy „klasszicista mellszoborrá” merevedett Kazinczy-kép jött létre.⁸ A kötet írásainak egyik törekvése eszerint nem más, mint kiszabadítani a szobrot a múzeum gondosan berendezett kiállítóterméből, és élő közegbe helyezni, hogy a megmerevedett vonások enyhébbé szelídüljenek. A dolgozatok alapján mindazonáltal világosan látszik, hogy a kutatók e fiatal generációja tisztában van vele: a lepe formájában szoborra szálló lélek magát Kazinczy Ferencet nem fogja életre kelteni; az irodalomtudósnak nem adatik meg, hogy a személyében leghitelesebb forrást kérdezze, csupán a szövegeket faggathatja. Orbán László észrevételét továbbgondolva szemléletesen érzékeltethető az a különbség, amely a recenzió tárgyát elkülöníti az eddigi megközelítések jelentékeny hányadától:

„Az 1987-ben Szilágyi Ferenc által kiadott⁹ kötet hátsó borítóján a hazánkban letelepedett dán festőművész, Stunder János Jakab egyik Kazinczy-portrójának részlete is látható. A kép alatti ajánló sorok szerint az a szándék munkált e kötet szövegeinek megjelentetésében, hogy módosítsa az eddigi Kazinczy-portrét, mintegy helyreállítva Stunder csonkán ránk maradt alkotását. Mintha Kazinczy mégiscsak afféle bújócskát játszott volna velünk és még mi a francia kert bokrai között kerestük, ő addig »meleg tűzű tekintetével regényes táj közepén« ült és nyilván fejcsóválva várt ránk: »[a] kötet restaurátori munkája a hitelesebb eredeti képet igyekszik életre kelteni: a franciakertté nyesegetett Pályám emlékezete mögött az első kidolgozások s a kiadatlan naplók Confessions-őszinteségű öskertjét.«”¹⁰

A borítón nem festmény, hanem szobor látható, mégpedig mellszobor, amely a könyv elolvasása után is mellszobor marad, s mint ilyen, az egészhez képest torzó. Nem magát a modellt örökíti meg, hanem a szobrász által látottak közvetítésének kísérletét. A kötet szerzői olyan szobrászok, akiknek Kazinczy sosem ült modellt. Nem bolyongtak sem anglus, sem francia kertben műzsjukat keserve, kezükben vésővel, szívükben reménnyel, hogy megpillantván őt lehetőséget kapjanak egy egészalakos és minden részletében hiteles portré megalkotására. Olyan alkotók, akik tudatában vannak, hogy a teljes mű sosem készülhet el, s létezhetnek más nézőpontok, más látvány lehetőségével. Anyaguk sem egy összefüggő márványtömb, hanem az a több-kevesebb kódarab, amely vagy maga a modell, vagy a mások által készített szobrokból rendelkezésre áll.

Doncsecz Etelka

⁷ KAZINCZY, 1893. 311. Erről lásd: RUZSICZKY, 1963. 83.; SZILY, 1902. 208.

⁸ CZIFRA, 2009. 8.

⁹ KAZINCZY, 1987.

¹⁰ ORBÁN, 2009. 243–244.

Felhasznált irodalom és rövidítések

CZIFRA

- 2008 CZIFRA Mariann: Kazinczy-levelezéskötetek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. In: *Prima Manus*. Szerk.: KESZEG Anna – VADERNA Gábor. Budapest, Ráció, 2008. 13–35.
- 2009 CZIFRA Mariann: Bevezetés. In: *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*. Szerk.: CZIFRA Mariann. Budapest, Gondolat, 2009. 7–8.

FÖLDI

- 1801 FÖLDI János: *Természeti História. A' Linne Systemája szerént. Első tsonó. Az állatok országa*. Pozsony, 1801.

HOPPÁL

- 1997 HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Budapest, Helikon, 1997.

KAZINCZY

- 1893 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Ferenc levelezése*. IV. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1893. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
- 1987 KAZINCZY Ferenc: *Az én életem*. Szerk., jegyz.: SZILÁGYI Ferenc. Budapest, Magvető, 1987. (*Nemzet és emlékezet*)
- 2009a KAZINCZY Ferenc: *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek*. S. a. r. : BORBÉLY Szilárd – BODROGI Ferenc Máté. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009. (*Kazinczy Ferenc művei*)
- 2009b KAZINCZY Ferenc: *Külföldi játszószín*. S. a. r. : CZIBULA Katalin – DEMETER Júlia. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009. (*Kazinczy Ferenc művei*)
- 2009c KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete*. S. a. r. : ORBÁN László. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009. (*Kazinczy Ferenc művei*)

ORBÁN

- 2009 ORBÁN László: A tinta színe. In: *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*. Szerk.: CZIFRA Mariann. Budapest, Gondolat, 2009. 199–247.

PÁL

- 1997 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Szerk.: PÁL József – ÚJVÁRI Edit. Budapest, Balassi, 1997.

RUZSICZKY

- 1963 RUZSICZKY Éva: *Irodalmi nyelvi szokincsünk a nyelvújítás korában Kazinczy tájszóhasználatára alapján*. Budapest, Akadémiai, 1963.

SEIBERT

- 1986 *A keresztény művészet lexikona*. Szerk.: SEIBERT, Jutta. Ford.: Harmathné Szilágyi Anikó. Budapest, Corvina, 1986.

SZILY

- 1902 SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. Budapest, 1902.